

DOI: <https://doi.org/10.22034/isqs.2024.49931.2341>
Print ISSN: X2588-414
Online ISSN: X2783-5081
Pages: 153-177

Received: 09 / 09 / 2024

Accepted: 23 /11 / 2024

Original Research

Analyzing the meaning of the word "Seddiqah" in verse 75 of Surah Ma'idah based on Persian and English interpretations and translations.

Mahdi Abdollahipour

Assistant Professor, Department of
Quranic Sciences, University of
Quranic Sciences and Education, Qom,
Iran.

Introduction

Among the verses that commentators and translators disagree on is verse 75 of Surah Ma'idah. The context of verses 73 to 77 of this sura is according to the consensus of commentators, emphasizing the issue of monotheism and avoiding trinity. After stating this importance, God reprimands the unbelievers for insisting on their incorrect view and not asking for forgiveness, and he draws attention to his forgiveness and mercy.

Then, from the basis of emphasizing the need of the Prophet and his mother Maryam for food and strength, he specifies that they are human beings; but in the meantime, he acknowledges an attribute of Hazrat Maryam, which is: "Seddiqah"; a word that has been contested by commentators and translators of the Holy Quran. Confirmer, authentic confirmer, truthful, trustworthy and saintly, trustworthy, upright, etc., are the meanings that are mentioned in the interpretation sources and translations for "Seddiqah". In the last two verses of this context, by denying the ownership of any benefits or harms from anyone and anything except God, he declares the trinity and belief in a God other than the One God as arrogance of the unbelievers in religion and warns them to avoid following the misguided. Therefore, answering the question: which of the mentioned meanings for "Seddiqah" is more accurate according to the context of the

---

* abdollahi@quaran.ac.ir

verses? The basis for organizing the present research is; therefore, after analyzing the interpretation of the word in question in the eyes of the commentators, the related narrations will be examined from the point of view of the signifier, and finally, the Persian and English translations will be examined.

Research background

Although no independent article or work has been written regarding the historical study of the word "Seddiqah" which appears in verse 75 of Surah Ma'idah, a group of commentators in different centuries have provided an interpretation about this word under the mentioned verse. In addition to them, the only work that can be declared in relation to the present research is the article "Investigation of the semantic relations of the word truthfulness in Nahj al-Balagheh" written by Samaneh Diyari and Seyed Hossein Seidi in Nahj al-Balagheh Research Quarterly, Year 8, No. 30, Summer 2019. In this article, the authors have investigated the meaning of "Sedq" - not Seddiqah - in "Nahj al-Balagheh" from a contextual perspective and have tried to find its semantic position, using the method of descriptive semantics. In this way, and due to the fact that their mission was not to analyze the derivatives of this root, in only a part of their writing, they announced 83 items of nominal compounds used from this root in Nahj al-Balagheh, while presenting mere statistics, and one of these compounds have also been called "Seddiq and Seddiqeen"; Without even mentioning its exact frequency in Nahj al-Balaghah or providing a clear meaning of it. Therefore, the distinctive feature of the current research is to analyze the exact meaning of the word "Seddiqah" in the most important sources of commentary and also in Persian and English translations. Another article titled "Measuring the effectiveness of the semantics of Allameh Tabatabai and Izutsu in the concept of Sedq" by Seyyed Hamidreza Mirazimi, Abdul Hadi Masoudi and Afrasiab Salehi Shahroudi, which was published in issue 37 of the Religious Research Journal And in that, the semantic foundations of Allameh Tabatabai and Izutsu were analyzed in the field of the semantics of "Sedq" - not "Seddiqah" - and finally the result was reached, that although both scientists were able to achieve success in the semantics of the concept of "Sedq", But their theories contain ambiguous points, which require a revision of the method or basis of both theorists to resolve these ambiguities.

Research method

Basically, exploration in each of the fields of knowledge is done with the special method of the same knowledge; Therefore, in the field of human sciences, since the researcher examines the issues and problems related to him, the best method is observation and analysis; But in the field of Quranic and Hadith knowledge, which is considered as a sub-field of human sciences, because the researcher is dealing with opinions and theories, the descriptive-analytical method is

generally on the agenda; That is, in the beginning, theories are reported and then analyzed; Therefore, this article has completed the research by using the same method.

Result

The lexical analysis of the words that are used only once in the Holy Qur'an is one of the new research models. The word "Seddiqah" is one of this category of words, which is used only in the 75th verse of Surah Ma'ida among all the verses of the Qur'an. Since the concept of this word, at first sight, does not seem so complicated, a group of commentators have simple-mindedly refused to interpret it, and perhaps because of the clarity of its interpretive meaning, they have left the word "Seddiqah" behind. However, some others have ignored the entire interpretation of this verse. But in the meantime, some commentators have also interpreted the verse and especially the word "Seddiqah" and interpreted it based on their interpretive understanding, which has caused the emergence of four opinions regarding the interpretation of this word; Therefore, four interpretations have been provided by the commentators for this word, which are: authenticator; authenticator of the faithful; honest (=truthful); And pious. It seems that the same lack of consensus about this word on the part of the commentators has caused confusion between Persian and English translators in providing a correct equivalent of it and has fueled the difference in Quranic translations. While, in the opinion of lexicologists, it is said that they differ between the literal meaning of the word "Seddiqah" and the original meaning of "S.D.Q". However, after a careful analysis of the word in question, this result is obtained, that the best meaning for the word "seddiqah" is the affirmer of the believer.

Keywords

Seddiqah, affirming, affirming, faithful, truthful, pious.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

DOI: <https://doi.org/10.22034/isqs.2024.49931.2341>

شاپای چاپی X2588-414

شاپای الکترونیکی X2783-5081

صفحات: ۱۷۷-۱۵۳

دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۱۹

پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۱۰

مقاله پژوهشی

واکاوی معنای واژه «صدیقه» در آیه ۷۵ سوره مائده برپایه تفاسیر و ترجمه‌های فارسی و انگلیسی

استادیار، گروه علوم قرآن، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، قم، ایران

مهدی عبداللهی پور

چکیده

واژه «صدیقه» از جمله واژگان تکامدی است که در آیه ۷۵ سوره مائده، به کارگیری شده است. مفسران در خصوص تفسیر آیه و واژه «صدیقه»، سه دسته شده‌اند: برخی اصلاً به تفسیر آیه یادشده نپرداخته؛ دسته‌ای دیگر، به‌رغم تفسیر آیه، از پرداختن به تکامد واژگانی «صدیقه»، عبور کرده‌اند؛ اما دسته سوم، مفسرانی هستند که ضمن تفسیر آیه یادشده، واژه موردبحث را برابر نظر تفسیری خویش معنا نموده و بدین قرار، این واژه، معرکه آرای این دسته از مفسران واقع شده است. تصدیق‌کننده، تصدیق‌کننده مؤمن، صادق (=راستگو) و پارسا و باتقوا معناهایی هستند که از سوی مفسران در تفسیر این واژه ارائه گردیده است. افزون بر منابع تفسیری، واژه «صدیقه»، معرکه آرای مترجمان فارسی و انگلیسی نیز قرار گرفته و آنان هم در ترجمه این واژه دچار اختلاف شده‌اند؛ از این‌رو، حتی برخی، ترجمه‌های غریبی همچون «ولیه» یا «قابل‌اعتماد» را برای این واژه در نظر

* abdollahi@quran.ac.ir

گرفته‌اند که در هیچ منبع لغوی یا تفسیری دیده شده است؛ پژوهش حاضر که با روش کتابخانه‌ای و رویکرد توصیفی-تحلیلی، برای رسیدن به معنای صواب واژه «صدیقه» سامان یافته، دلیل خطای مفسران و مترجمان، در ارائه مفهوم این واژه را دو مطلب انگاشته است؛ نخست، تکیه صرف آنان بر توجه به معنای اصل «صدق» - و نه ساختار صدیقه - که سهل ممتنعی را عجالتاً پدید آورده است؛ در حالی که عموم ارباب لغت، میان این دو، تفاوت قائل شده‌اند؛ دوم، توجه به پاکدامنی حضرت مریم (س) و شیوه خاص باردار شدن ایشان؛ ضمن اینکه، کمبود روایت تفسیری در این خصوص نیز، فهم معنای دقیق واژه مورد بحث را پیچیده تر نموده است. از این رو، با ملاحظه آرای لغت‌شناسان، از یک سو؛ و بادرنگ در سیر معنایی آیات و در نظر گرفتن سیاق، از سوی دیگر؛ سرانجام معنای تفسیری مرجح برای این واژه، «تصدیق‌کننده مؤمن» پیشنهاد شده است.

واژه‌های کلیدی: صدیقه، تصدیق‌کننده، تصدیق‌کننده مؤمن، راستگو، پارسا و باتقوا

مقدمه

از جمله آیاتی که مفسران و مترجمان در معنای آن اختلاف نظر دارند، آیه ۷۵ سوره مائده است. خداوند در این آیه می‌فرماید: «مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كَانَا يَاكُلَانِ الطَّعَامَ انْظُرْ كَيْفَ بُيِّنَ لَهُمُ الْآيَاتِ ثُمَّ انْظُرْ أَنَّى يُؤْفَكُونَ». سیاق آیاتی که این آیه در آن قرار دارد این گونه است: «لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ وَ مَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا إِلَهٌ وَاحِدٌ وَ إِن لَّمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ* أَفَلَا يَتُوبُونَ إِلَى اللَّهِ وَ يَسْتَغْفِرُونَهُ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ* مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَ أُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كَانَا يَاكُلَانِ الطَّعَامَ انْظُرْ كَيْفَ بُيِّنَ لَهُمُ الْآيَاتِ ثُمَّ انْظُرْ أَنَّى يُؤْفَكُونَ* قُلْ أَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَ لَا نَفْعًا وَ اللَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ* قُلْ أَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَ لَا نَفْعًا وَ اللَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ* قُلْ يَاهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَ لَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَ أَضَلُّوا كَثِيرًا وَ ضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ؛ کسانی که [به تثلیث قائل شده و] گفتند: «خدا سومین [شخص از] سه [شخص یا سه اقنوم] است، قطعاً کافر شده‌اند و حال آنکه هیچ معبودی جز خدای یکتا نیست؛ و اگر از آنچه می‌گویند باز نایستند، به کافران ایشان عذابی دردناک خواهد رسید.* چرا به درگاه خدا توبه نمی‌کنند و از وی آمرزش نمی‌خواهند؟ و خدا آمرزنده مهربان است.* مسیح، پسر مریم جز پیامبری نبود که پیش از او [نیز] پیامبرانی آمده بودند؛ و مادرش مریم، تصدیق‌کننده خداوند تعالی و ایمان آورنده به پیغمبران بود، هر دو غذا می‌خوردند. بنگر چگونه آیات [خود] را برای آنان توضیح می‌دهیم؛ سپس بین چگونه [از حقیقت] دور می‌افتند.* بگو: «آیا غیر از خدا چیزی را که اختیار زیان و سود شما را ندارد، می‌پرستید؟ و حال آنکه خداوند

شنوای داناست.»* بگو: «ای اهل کتاب، در دین خود به ناحق گزافه‌گویی نکنید و از پی هوس‌های گروهی که پیش از این گمراه گشتند و بسیاری [از مردم] را گمراه کردند و [خود] از راه راست منحرف شدند، نروید.» (مائده: ۷۷-۷۳؛ ترجمه محمد مهدی فولادوند).

سیاق این پنج آیه، برابر اجماع مفسران، در تأکید بر مسئله توحید و پرهیز از تثلیث (سه‌خدایی) است. خداوند پس از اظهار این مهم، کافران را به دلیل اصرار بر دیدگاه ناصواب خویش و عدم استغفار، توبیخ نموده و آنان را به غفران و رحمت خود توجه می‌دهد. سپس از بستر تأکید بر نیازمندی حضرت مسیح (ع) و مادرش مریم (س) به غذا و قوت، تصریح می‌نماید که ایشان، انسان هستند؛ اما در این میان، به صفتی از حضرت مریم (س) اذعان می‌نماید که عبارت است از: «صدیقه»؛ واژه‌ای که معرکه آرای مفسران و مترجمان قرآن کریم قرار گرفته است. تصدیق‌کننده، تصدیق‌کننده مؤمن، راستگو، پارسا و باتقوا، قابل اعتماد، راست کردار و... معانی‌ای هستند که در منابع تفسیری و ترجمه‌ها برای «صدیقه» آمده است.

در دو آیه پایانی این سیاق نیز، با نفی مالکیت هرگونه نفع و ضرر از هر کس و هر چیز جز خداوند، تثلیث و اعتقاد به خدایی جز خدای یکتا را گزافه‌گویی کافران در دین اعلام نموده و آنان را از پیروی گمراهان، پرهیز می‌دهد.

به هر روی، پاسخ‌گویی به این سؤال که: کدام یک از معانی مذکور برای «صدیقه»، باتوجه به سیاق آیات، دقیق‌تر است؟ مبنای سامان دادن پژوهش حاضر قرار گرفته و بنابر این اصل و نیز با ملاحظه سرگذشت حضرت مریم (س) و جایگاه ایشان در آیات الهی، به نظر می‌رسد، واژه صدیقه در آیه موردبحث، ترجیحاً به معنای «تصدیق‌کننده مؤمن» باشد؛ که فرضیه نوشتار، قلمداد می‌گردد.

بدین‌قرار، رویکرد نوشتار حاضر، کاوش معنای واژه «صدیقه» با نگاهی صرفاً تفسیری-ترجمه‌ای بوده و به جهت رعایت اختصار و پرهیز از اطاله کلام، ناگزیر از گستره ریشه‌شناسی واژه موردبحث،^۱ تاریخچه ورود آن به زبان عربی، بررسی تطور معانی و مدلول‌های آن در اعصار گوناگون و همچنین واکاوی معنایی ماده «صدق» و ساختار «صدیقه» در دیدگاه فلاسفه، متکلمان، متصوفه و... گذر نموده است؛ هرچند، توجه به این جنبه‌ها نیز در جای خود ضروری به نظر رسیده و تولید اثری مجزاً با ملاحظه جنبه‌های یادشده، لازم می‌نماید.

بنابراین، پس از واکاوی تفسیری واژه مورد بحث در نگاه مفسران، روایات مربوط، از نظر دلالتی مورد مذاقه قرار گرفته و در نهایت، ترجمه‌های فارسی و انگلیسی بررسی خواهد شد.

پیشینه بحث

اگرچه در خصوص بررسی تاریخی واژه «صدیقه» که در آیه ۷۵ سوره مائده آمده، مقاله یا اثر مستقلی نگاشته نشده، اما دسته‌ای از مفسران در سده‌های مختلف، ذیل آیه یادشده، درباره این واژه، تفسیری ارائه داده‌اند که در جای خود خواهد آمد. افزون بر ایشان، تنها اثری که شاید بتوان به گونه‌ای آن را در ارتباط با پژوهش حاضر اعلام نمود، مقاله «بررسی روابط معنایی واژه صدق در نهج البلاغه» نوشته سمانه دیاری و سید حسین سیدی در فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه سال ۸، ش ۳۰، تابستان ۱۳۹۹ می‌باشد. نویسندگان در این مقاله به بررسی معنای «صدق» -نه صدیقه- در «نهج البلاغه» از منظر بافتی پرداخته و درصدد یافتن جایگاه معنایی آن، به روش معناشناسی توصیفی برآمده‌اند. بدین قرار و با عنایت به اینکه رسالتشان، واکاوی مشتقات این ریشه نبوده است، تنها در بخشی از نوشتار خویش، ترکیبات اسمی به کار رفته از این ریشه در نهج البلاغه را به صورت گذرا و ضمن ارائه آماری صرف، ۸۳ فقره اعلام نموده و یکی از این ترکیبات را نیز «صدیق و صدیقین» عنوان کرده‌اند؛ بدون اینکه حتی بسامد دقیق آن در نهج البلاغه را اشاره نموده و یا معنای روشنی از آن ارائه نمایند.

مقاله‌ای دیگر با عنوان «سنجش کارآمدی معناشناسی علامه طباطبایی و ایزوتسو در مفهوم صدق» اثر سید حمیدرضا میر عظیمی، عبدالهادی مسعودی و افراسیاب صالحی شهرودی است که در شماره ۳۷ نشریه پژوهش دینی انتشار یافته و در آن مبانی معناشناسانه علامه طباطبایی و ایزوتسو در حوزه معناشناسی «صدق» -نه صدیقه- مورد واکاوی قرار گرفته و سرانجام این نتیجه حاصل شده که گرچه هر دو دانشمند توانسته‌اند، به موفقیت‌هایی در گستره معناشناسی مفهوم «صدق» دست یابند، اما نظریاتشان حاوی نکات مبهمی است که رفع این ابهامات، بازنگری در روش و یا مبنای هر دو نظریه پرداز را می‌طلبد.

بدین قرار، وجه تمیز پژوهش حاضر با آثار یادشده، از آن جهت است که گرچه هر دو مقاله، مفهوم «صدق» را بررسیده‌اند، اما در هیچ‌یک به صورت تفصیلی، مفهوم دقیق واژه «صدیقه» در نگاه مفسران کاوش نشده؛ به علاوه، پژوهش این واژه در لابلاهای ترجمه‌های فارسی و انگلیسی، نوآوری‌ای است که جنبه نوآورانه نوشتار حاضر را تأمین می‌نماید.

۱. مفهوم واژه صدیقه در تفاسیر

در آغاز مفهوم شناسی تفسیری واژه مورد بحث، یادآوری این نکته ضروری به نظر می‌رسد که ارائه دیدگاه مفسران و چیدمان آرا و نظریات اندیشمندان در هر فراز این بخش از نوشتار، صرفاً برپایه ملاحظه اصل پیوستگی، قوام محتوا و به‌ویژه رعایت اتقان و احکام مطالب، سامان یافته و بر این اساس، الزاماً تقدم و تأخر زمانی مفسران رعایت نشده است؛ هرچند، به لحاظ اصول علمی، پسندیده‌تر آن است، در پژوهش‌های قرآنی، دیدگاه‌های مفسران، به ترتیب از زمان نزدیک به عصر نزول تا دوران معاصر و با در نظر گرفتن مکتب تفسیری‌شان، دسته‌بندی و ارائه شود. شاید بی‌نظمی در گزارش آرای مفسران، در مورد مسائلی همچون مسئله پژوهش حاضر که گذر زمان، تطور نظریه‌پردازی در مورد آن را نظم و نسقی نبخشیده، اقتضای بیشتری داشته باشد.

آیه ۷۵ سوره مائده از دیدگاه برخی مفسران از جمله ابو عبیده، عبدالرزاق صنعانی، ابن قتیبه، تستری، سیوطی و... ذیل مائده/۷۵ فاقد نکته تفسیری خاص به نظر رسیده و لذا بدون توجه به نکات تفسیری آن، از سوی این دسته وانهاده شده است. از سوی دیگر، گرچه برخی مفسران به تفسیر تمام یا بخشی از آیه یادشده پرداخته‌اند، اما ظاهراً معنای تفسیری واژه «صدیقه» برای پاره‌ای از ایشان آشکار بوده و لذا از بیان تفسیر واژه مورد بحث، سر باز زده‌اند. (نک: عیاشی، ۱۳۸۰ ق: ۳۳۵/۱؛ ابن ابی حاتم، ۱۴۱۹ ق: ۱۱۸۰/۴؛ قمی، ۱۳۶۳ ش: ۱۷۶/۱؛ و...). قرطبی (متوفای ۶۷۱ ق) نیز، تنها نکته‌ای که ذیل عبارت «أُمُّ صَدِيقَةٍ» یاد کرده این است که این دو واژه، مبتدا و خبر هستند؛ (قرطبی، ۱۳۶۴ ش: ۲۵۰/۶).

اما سایر مفسران که در خصوص تفسیر واژه «صدیقه» اظهار نظر نموده‌اند، در معنای تفسیری آن اختلاف نظر کرده و به‌طور کلی، چهار معنا برای واژه «صدیقه» ارائه داده‌اند که عبارت‌اند از: ۱. تصدیق‌کننده؛ ۲. تصدیق‌کننده مؤمن؛ ۳. صدق؛ ۴. پارسا و باتقوا.

در این قسمت، به بررسی این دیدگاه‌ها پرداخته می‌شود:

۱-۱. تصدیق‌کننده

برخی مفسران بنا به استدلال خویش، واژه «صدیقه» را در معنای «تصدیق‌کننده» تفسیر نموده‌اند؛ فراء (متوفای ۲۰۷ ق) می‌نویسد: «[صفت] تصدیق‌گری بر وی واقع شد، آنگونه که بر پیامبران واقع می‌شود» (فراء، ۱۹۸۰ م: ۳۱۸/۱).

طبری (متوفای ۳۱۰ ق) ضمن برشمردن صفت «صدیق» به عنوان یکی از صفات ابوبکر، دلیل نامگذاری وی به «صدیق» را، بنابر قولی، راستگویی او؛ و بنابر قول دیگر، «تصدیق‌گری» اش نسبت به پیامبر (ص) در پیمایش شبانه مسیر مکه به بیت المقدس و برگشت آن، گزارش می‌کند (طبری، ۱۴۱۲ ق: ۲۰۳/۶).

صاحب تفسیر بحر العلوم، همین معنا را برای واژه موردبحث در نظر گرفته و با استناد به آیه «وَصَدَقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا» (تحریم/۱۲) آن را «مبالغه در تصدیق‌گری» تفسیر نموده‌است. (سمرقندی، ۱۴۱۶ ق: ۴۰۹/۱).

در تفسیرهای الصافی (نک: فیض کاشانی، ۱۴۱۵ ق: ۷۳/۲) و الکاشف (نک: مغنیه، ۱۴۲۴ ق: ۱۰۵/۳)، هم از بستر بهره‌گیری از واژگان آیه ۱۲ سوره تحریم، واژه «صدیقه» به «تصدیق‌کننده» تفسیر گردیده‌است.

علامه طباطبایی (متوفای ۱۴۰۲ ق) نیز ضمن بشر دانستن حضرت مریم (س)، صدیقه بودن ایشان را از آن جهت اعلام کرده که آیات خداوند را تصدیق می‌نمود. (طباطبایی، ۱۳۹۰ ق: ۷۳/۶).

اما طبرسی (متوفای ۵۴۸ ق) در مقام توضیح وجه اتصاف حضرت مریم (س) به صفت «صدیقه» با استناد به روایتی از حسن بصری و جبایی، می‌نویسد: «از آنجا که وی آیات پروردگار، منزلت فرزندش و آنچه خداوند به دلالت «وَصَدَقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا» (تحریم/۱۲) به وی اخبار کرده‌بود، تصدیق نمود، به این صفت، متصف گشت». (طبرسی، ۱۳۷۲ ش: ۳۵۵/۳؛ نیز نک: طبرسی، ۱۴۱۲ ق: ۳۴۵/۱).

گفتنی است، فخر رازی (متوفای ۶۰۶ ق) سه وجه را برای این واژه ذکر نموده که وجه نخستش، دقیقاً به مانند سخن مجمع البیان است. (فخر رازی، ۱۴۲۰ ق: ۴۰۹/۱۲).

به نظر می‌رسد، روایت مندرج در مجمع البیان، پیدایش دیدگاهی را سبب شده که گرچه در همین دسته از مفاهیم تفسیری قرار می‌گیرد، اما متعلق تصدیق را نیز تصریح می‌نماید؛ به دیگر سخن، در این دیدگاه، آشکارا بیان می‌شود که متعلق صفت «صدیقه» چیست؟ و حضرت مریم (س) نسبت به چه اموری، تصدیق‌کننده بوده‌است؟ بدین قرار، متعلق تصدیق، در دیدگاه زمخشری (متوفای ۵۳۸ ق) پیامبران و ایمان به ایشان (نک: زمخشری، ۱۴۰۷ ق: ۶۶۵/۱) و در یکی از اقوال گزارش شده در تفسیر روض الجنان، آیات خدا و منزلت

حضرت عیسی و نیز نشانه‌هایی که خداوند درباره این پیامبر به مردم عرضه کرد (نک: ابوالفتوح رازی، ۱۴۰۸ ق: ۹۹/۷)، عنوان شده است؛ هرچند، آن‌گونه که گذشت، در تفسیر جامع البیان هم البته در مورد کسی جز حضرت مریم (س) و صرفاً در قالب یک گزارش که قائل آن هم مشخص نیست، نکته‌ای درباره متعلق تصدیق آمده است. (نک: طبری، ۱۴۱۲ ق: ۲۰۳/۶).

۱-۲. تصدیق‌کننده مؤمن

پیش از پرداختن به گزارش اقوال تفسیری مفسران در این بخش، این نکته شایان یادآوری است که تفاوت دیدگاه این دسته با دسته پیشین در این است که «تصدیق‌گری» الزاماً نمی‌تواند به معنای «ایمان» هم باشد؛ به بیان بهتر، گاهی انسان، سخنی را تصدیق می‌کند، اما خود را ملزم به ایمان و پذیرش نهایی آن، نمی‌داند؛ اما دیدگاه دسته حاضر، این‌گونه است که حضرت مریم (س) ضمن تصدیق گری آیات الهی و هر آنچه به پروردگار و دستور او مربوط می‌شود، آن را پذیرفته و نسبت به آن ایمان هم آورده است.

نکته دیگر اینکه، از میان مفسران، تنها مقاتل بن سلیمان (متوفای ۱۵۰ ق) است که بدون اشاره به صفت تصدیق‌گری و از رهگذر الهام از آیه «إِنَّهُ كَانَ صَدِيقًا نَبِيًّا» (مریم/۵۶) واژه «صدیقه» را به «مومنه» تفسیر نموده است. (مقاتل، ۱۴۲۳ ق: ۴۹۵/۱). هرچند، پرواضح است، مفهوم «ایمان»، حتماً می‌بایست مترتب بر مفهوم «تصدیق» باشد؛ چه‌اینکه تا مرحله تصدیق رخ ندهد، شکل‌گیری درجه ایمان منتفی به نظر می‌رسد؛ بدین قرار، اگرچه این مفسر به معنای «تصدیق‌گری» تصریح نکرده، اما برپایه قاعده مفهوم و منطوق، می‌توان معنای «تصدیق» را نیز از واژه «ایمان» دریافت نمود.

گفتنی است، تفسیر واژه موردبحث، در دیدگاه صاحب تفسیر القرآن العظیم نیز این‌گونه آمده: «مؤمن و مصدق نسبت به آن (=عیسی و رسالتش) که این ویژگی‌ها، بالاترین ویژگی‌های حضرت مریم (س) بود». (ابن کثیر، ۱۴۱۹ ق: ۱۴۳/۳). بر این اساس، این مفسر نیز، هم ویژگی ایمان و هم ویژگی تصدیق را برای حضرت مریم (س) قائل شده و واژه «صدیقه» را به «مؤمن و مصدق» تفسیر نموده است.

علامه فضل‌الله (معاصر)، همین معنا را برای واژه «صدیقه» پذیرفته و با شرحی تفسیری درباره حضرت مریم (س) و این صفت ایشان آورده است: «وی با ایمانش خدا را تصدیق نموده و خود را در بندگی خداوند خالص کرد و با همه تحدی‌ها از بستر بهره‌گیری از روح مؤمن و صادق و پاک خود مواجه گردید؛ درحالی‌که در او

هیچ سَرّی از اسرار قدسی غیبی نبود که وی را به بندگی خداوند وحی نماید؛ بلکه قداستش، «ملکه روحانی» وی شده بود که این گوهر، به واسطه اخلاص و صدقی که در ایمان نسبت به خداوند داشت، در وجودش پدید آمده بود؛ مانند هر زن پاک دیگر، اما در درجه‌ای بالاتر و ارزشی بیشتر؛ چه اینکه، خداوند او را بر زنان عالم برتری داده است». (فضل‌الله، ۱۴۱۹ ق: ۲۸۷/۸).

۳-۱. صادق (= راستگو)

معنای دیگری که برای واژه «صدیقه» از سوی مفسران ارائه شده، صادق یا همان راستگو است. جامع البیان از جمله تفاسیری است که معنای «صدق» (راستی و راستگویی) را برای واژه مورد بحث، ترجیح داده و واژه «صدیقین» در آیه «مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصَّدِيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ» (نساء/۶۹) را نیز به همین معنا دانسته است. (طبری، ۱۴۱۲ ق: ۲۰۳/۶).

طبرانی (متوفای ۳۶۰ ق) نیز واژه «صدیقه» را به «كثيرة الصدق و التصدق» تفسیر نموده است. (طبرانی، ۲۰۰۸ م: ۴۲۸/۲). هرچند، با توجه به استناد وی به آیه «وَصَدَقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا» (تحریم/۱۲) در ادامه سخن، ظاهراً هم معنای «راستی و راستگویی» را پذیرفته و هم معنای «تصدیق کننده» را.

گفتنی است، همین رای، اما با ادبیاتی متفاوت در تفسیر منهج الصادقین (نک: کاشانی، بی تا: ۲۹۸/۳) و تفسیر المظهری (نک: پانی پتی، ۱۴۱۲ ق: ۱۴۹/۳) نیز آمده است.

ابن عطیه (متوفای ۵۴۲ ق) هم گرچه صفت «صدیقه» را مبالغه در «راستی و راستگویی» عنوان کرده، اما معنای «تصدیق کننده» را نیز برای واژه مورد بحث، محتمل دانسته است. (ابن عطیه، ۱۴۲۲ ق: ۲۲۲/۲).

صاحب تفسیر روض الجنان، با عبارت کوتاه «مادرش زنی صدیقه بود و راستگوی» معنای «راستی و راستگویی» را برای واژه «صدیقه» ترجیح داده است. (ابوالفتوح رازی، ۱۴۰۸ ق: ۹۹/۷).

افزون بر این، برخی مفسران، او را کمال صدق در قول، حال و اعمال دانسته (نک: صادقی تهرانی، ۱۴۰۶ ق: ۱۵۳/۹) و گروهی دیگر، صفت «صدیقه» را از مقوله مبالغه در «صدق» قلمداد نموده (نک: آلوسی، ۱۴۱۵ ق: ۳۷۳/۳) و حضرت مریم (س) را بسیار راستگو اعلام کرده‌اند. (نک: مکارم شیرازی، ۱۳۷۱ ش: ۳۸/۵)؛ اما در این میان، برخی تفاسیر نیز، با تلفیق دو معنای «صدق و تصدیق»، ایشان را پیوسته ملازم هر دو صفت، شمار نموده‌اند. (نک: بیضاوی، ۱۴۱۸ ق: ۱۳۸/۲). تفسیر روح البیان، ملازمت حضرت مریم (س) با این صفت را در

قالب دو گستره تعامل با خلق و نیز تعامل با خالق، به تفکیک بیان نموده و اذعان می‌کند: «او مانند سایر زنانی بود که با صدق ملازم هستند؛ صدق در گفتار در گستره معامله با خلق؛ و صدق در افعال و احوال در عرصه معامله با خالق؛ لذا از ایشان، چیزی که ادعای عبودیت و طاعت را تکذیب نماید، صادر نخواهد شد». (حقی، بی‌تا: ۴۲۳/۲).

سرانجام، ابن عاشور (متوفای ۱۳۹۴ ق) با بیانی کامل‌تر، آرای پیش‌گفته را تجمیع نموده و خاطرنشان کرده است: «صدیقه صیغه مبالغه است... و اصل در این صیغه آن است که از ریشه ثلاثی مجرد، مشتق شده باشد؛ بدین قرار، معنای مبالغه در وصف او [=حضرت مریم (س)] به صدق تحقق می‌یابد؛ یعنی صدق وعده با پروردگار که همان میثاق ایمان است؛ و صدق وعده با مردمان، آنگونه که اسماعیل در آیه «إِنَّهُ كَانَ صَادِقُ الْوَعْدِ» (مریم/۵۴) به آن وصف شده است». (ابن عاشور، ۱۴۲۰ ق: ۱۷۵/۵).

اندیشه در آرای طرفداران این معنای تفسیری، می‌تواند از این حقیقت پرده بردارد که معنای اخیر، تفاوت چندان چشمگیری با دو معنای تفسیری پیش‌گفته، ندارد؛ چه‌اینکه، از میان مفسران یادشده، ظاهراً تنها طبری است که بر صرف معنای «راستی و راستگویی» در خصوص واژه «صدیقه» تأکید داشته و بقیه فائلان به این رای، چه به صورت مستقیم و چه غیرمستقیم، معنای «تصدیق‌کننده» را نیز برای واژه موردبحث در نظر گرفته‌اند؛ به دیگر سخن، اگرچه به کارگیری مفهوم تفسیری «راستی و راستگویی» برای واژه موردبحث، در عرصه تعامل‌های انسانی، ناصواب نیست؛ اما کاربست این معنا برای واژه «صدیقه» در آیه موردبحث، در گستره مواجهه با پروردگار، چندان صواب به نظر نمی‌رسد؛ چه اینکه، در عمل، دروغ گفتن به خداوندی که آگاه به همه حقایق است، معنایی ندارد؛ اما در مسئله تصدیق و یا تکفیر پروردگار، بحث، متفاوت بوده و آگاهی خداوند مطرح نیست؛ بلکه مسئله آگاهی و درنهایت، «اختیار» آدمی مطرح است؛ یعنی انسان، در تصدیق خداوند و یا تکفیر او، مختار است. به علاوه، سیاق آیات، نشان می‌دهد که بحث بر سر آن دسته از مردم بنی اسرائیل است که نسبت به خداوند کافر شده و حضرت مسیح (ع) را خدا پنداشته و نهایتاً به تثلیث روی آورده‌اند؛ نه اینکه مسئله راستگویی و دروغگویی افراد، حتی مادر حضرت مسیح (ع) در میان باشد که برپایه آن، مفسر مجاز باشد، واژه «صدیقه» را به «راستی و راستگویی» تفسیر نماید.

۴-۱. پارسا و باتقوا

ازجمله مفسرانی که معنای «پارسا و باتقوا» را برای واژه موردبحث به شکل یادشده ذکر کرده، فخررازی (متوفای ۶۰۶ ق) است. وی سه وجه معنایی را برای واژه «صدیقه» گزارش نموده و بدون اشاره به ترجیح رای خاص، وجه سوم را این گونه می نویسد: «مراد از صدیقه بودن او [=حضرت مریم (س)]، نهایت دوری اش از گناهان و شدت تلاشش در اقامه مراسم عبودیت و بندگی است؛ که شکل کامل این صفت، صدیق نامیده شده و خداوند بر این اساس، فرموده است: «مَنْ النَّبِيِّنَ وَالصَّادِقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ» (نساء/۶۹). (فخررازی، ۱۴۲۰ق: ۴۰۹/۱۲).

آلوسی (متوفای ۱۲۷۰ق) هم ازجمله اقوالی که در این راستا گزارش کرده، این است، که: «صدق او از آن جهت بود، که وی نسبت به آنچه از سوی یهود مورد اتهام قرار گرفت، مبرا بود». (آلوسی، ۱۴۱۵ق: ۳۷۳/۳).

توضیح اینکه، گرچه بنابر قول اخیر، صفت «پاکدامنی» در حضرت مریم (س) ثابت شده و به همین دلیل، وی «صدیقه» لقب می گیرد؛ اما از آنجا که یکی از مهم ترین نشانه های زنان پارسا و باتقوا، «پاکدامنی» شان شمار می شود، لذا شاید بتوان قول اخیر را به یک معنا، تعبیر دیگری از قول صاحب تفسیر کبیر و مؤید معنای پارسایی و تقوا برای حضرت مریم (س) قلمداد نمود.

به هرروی، این معنا در میان مفسران، طرفداران چندانی ندارد؛ به علاوه، گرچه پاره ای مفسران، معنای «پارسا و باتقوا» را برای واژه «صدیقه» یاد کرده اند، اما جالب اینجاست، که بنابر تتبع نگارنده، این معنا، معنای مرجح هیچ یک از مفسران نیست؛ یعنی نه تنها شمار معتقدان به این معنا بسیار اندک است، بلکه حتی خود متعرضان این نظریه نیز، آن را به عنوان رای برگزیده خویش نپذیرفته اند؛

گفتنی است، برخی مفسران هم فارغ از یادکرد رای و دیدگاه خویش، تنها به جمع آوری و گزارش اقوال سایر اندیشمندان پرداخته و آرای تفسیری ایشان را البته با ذکر گوینده آن، بیان نموده اند. (نک: ابوحیان، ۱۴۲۰ق: ۳۳۳/۴).

۱-۵. دیدگاه مختار

به منظور دست یابی به مفهوم تفسیری مناسب برای واژه موردبحث، لازم است، در آغاز بیان دیدگاه مختار، سیاق آیات ۷۲ تا ۷۹ سوره مائده، ملاحظه شود؛ درنگ در آیات یادشده، پرده از این حقیقت برمی دارد، که بحث اصلی این آیات، جایگاهی است، که بنی اسرائیل، بر اساس باوری نابجا و نادرست، برای حضرت عیسی (ع) و

نیز حضرت مریم(س) قائل بوده و هریک را خدایی از خدایان سه‌گانه دانسته‌اند؛ (نک: طباطبایی، ۱۳۹۰ق: ۷۳/۶) البته برخی نیز مانند ابن حزم و دیگران، برای مادر عیسی، به دلیل آنکه روی سخن فرشتگان و مورد خطاب ایشان قرار گرفته، جایگاهی پایین‌تر از الوهیت در نظر گرفته و او را در زمره پیامبران الهی به شمار آورده‌اند؛ درحالی‌که، بنابر باور جمهور، خداوند پیامبرانش را تنها از میان «مردان» برگزیده و بدین قرار، بالاترین مقامی که برای حضرت مریم(س) قائل می‌شود، همین مقام «صدیقه» است. (نک: ابن کثیر، ۱۴۱۹ق: ۱۴۳/۳).

ازاین‌رو، خداوند در مقام نفی جایگاه «الوهیت» برای عیسی و نیز نفی جایگاه «نبوت» برای مادرش برآمده و بدین قرار، منزلت آنان را منزلتی بشری اعلام نموده و عیسی را «پیامبر» خویش و مادرش را ازجمله یاران او و «صدیقه» نامیده (نک: زمخشری، ۱۴۰۷ق: ۶۶۵/۱)، تا در عین تکریم هر دو، اما جایگاه هریک را به صورت مشخص، آشکار ساخته و اعتقاد به هرگونه جایگاه بالاتر را نسبت به این مادر و فرزند، منتفی اعلام نماید. (نک: ابن عاشور، ۱۴۲۰ق: ۱۷۵/۵)؛ اگرچه به باور برخی مفسران، فضیلت حضرت مریم(س) آن اندازه است، که او را تالی تلو پیامبران الهی (نک: مراغی، بی‌تا: ۱۶۸/۶) و یا شبیه به آنان (نک: فراء، ۱۹۸۰م: ۳۱۸/۱؛ سمرقندی، ۱۴۱۶ق: ۴۰۹/۱) قرار داده، اما ناگفته پیداست، این باور، هرگز به معنای اعطای مقام نبوت به مادر عیسی نبوده و وی هیچ‌گاه به مقام پیامبری نایل نشده‌است. (ابن عطیه، ۱۴۲۲ق: ۲۲۲/۲).

از سوی دیگر، شایسته است، به این نکته نیز اشاره گردد که نبودِ روایت تفسیری متقن در رابطه با این واژه، فهم دقیق آن را پیچیده‌تر نموده است؛ چه اینکه، در میان منابع تفسیری قرون متقدم، تنها دیدگاهی که مبتنی بر روایت تفسیری، ذکر شده رایی است که در تفسیر «تبیان» منقول است؛ آن هم نه به‌عنوان دیدگاه مرجع صاحب تفسیر، بلکه تنها به‌عنوان گزارشی از دیگران؛ در این تفسیر، در خصوص معنای واژه «صدیقه»، دو قول مطرح شده که قول نخست عبارت از «تصدیق‌کننده» بودن حضرت مریم(س) و قول دوم عبارت از راستی و راستگویی ایشان می‌باشد؛ اما قول نخست، به حسن [بصری] و جبایی انتساب داده می‌شود (نک: طوسی، بی‌تا: ۶۰۵/۳)؛ جالب اینجاست که در هیچ یک از منابع تفسیر روایی متقدم بر تفسیر تبیان، هیچ روایتی در خصوص تفسیر واژه «صدیقه» ارائه نشده و به نظر می‌رسد، انتساب این روایت از سوی شیخ طوسی به دو راوی یادشده، منبع دقیقی نداشته و انتساب صحیحی نباشد؛ ضمن اینکه در جوامع حدیثی اربعه نیز -که متقدم بر شیخ طوسی یا معاصر ایشان نگاشته شده- چنین روایتی یافت نشد؛ هرچند، از میان تفاسیر پس از ایشان، مجمع‌البیان (نک:

طبرسی، ۱۳۷۲ ش: ۳/۳۵۵ و روح المعانی (نک: آلوسی، ۱۲۷۰ ق: ۳/۳۷۳) و... نیز بدون نقل منبع روایی مشخص، به چنین روایتی استناد نموده‌اند؛

بدین قرار و باتوجه به مطالب پیش گفته و به خصوص با در نظر گرفتن سیاق آیات، به نظر می‌رسد، بهترین تفسیر برای واژه «صدیقه»، مفهوم تفسیری «تصدیق‌کننده مؤمن» باشد؛ تحقق این معنا در واژه مورد بحث، از آن رو عالمانه به نظر می‌رسد که ضمن نفی جایگاه الوهیت برای حضرت عیسی (ع) و مادرش، جایگاه بشری شایسته هریک را آشکارا تبیین می‌نماید؛ بدین قرار و با این تفسیر، حضرت عیسی (ع) پیامبر الهی معرفی شده و مادرش، حضرت مریم (س) نیز، شخصیتی معرفی می‌گردد که علاوه بر تصدیق جایگاه فرزند خویش، نسبت به او ایمان آورده و باتوجه به حقانیت انتخاب فرزندش به عنوان پیامبر الهی از سوی پروردگار، همچون بقیه آحاد بشر - که صحابه این پیامبر به حساب می‌آیند - وی را پشتیبانی و حمایت خواهند نمود.

۲. مفهوم واژه صدیقه در ترجمه‌های فارسی و لاتین

جدول شماره ۱: ترجمه‌های فارسی

معنا	نام مترجم
بسیار راستگو	آدینه‌وند، ارفع، برزی، رضایی، روان جاوید، صفی علی شاه، طاهری، فولادوند، مصباح زاده، مکارم، شعرانی
راستگو	آیتی، پورجوادی، رهنما، عاملی، معزی، دهم هجری
راستگو و باایمان	الهی قمشه‌ای، بروجردی، امین
راستی پیشه	پاینده، مرکز فرهنگ و معارف قرآن
بسیار راستگو و درست کردار	کاویانپور، مشکینی
بسیار راستگو و درست‌کار	انصاریان
بسیار راست کردار	گرمارودی

صلواتی	درستکار
فارسی	تصدیق کننده
سراج	تصدیق کننده آیات خدا
صفوی	تصدیق کننده همه آیات خدا
نوبری	تصدیق کننده خدای تعالی و ایمان آورنده به پیغمبران
دهلوی	ولیه

۲-۱. تحلیل ترجمه‌های فارسی

به طوری که در جدول فوق ملاحظه می‌شود، مترجمان فارسی، ترجمه‌های متنوعی از واژه «صدیقه» ارائه داده‌اند. گفتنی است، عمده مترجمان، واژه مورد بحث را متفاوت از معنای تفسیری ترجیحی ثابت شده در بخش پیش، ترجمه نموده‌اند؛ لذا در چیدمان جدول، ابتدای آرای این دسته از مترجمان، آن هم صرفاً بر مبنای فراوانی عددی ایشان، انعکاس یافته و در ادامه، دیدگاهی که به نظریه تفسیری مرجح نزدیک تر است، ذکر گردیده؛ و در پایان جدول نیز، دورترین ترجمه ارائه شده درباره این واژه قرار گرفته است.

گروهی که تعدادشان نیز قابل ملاحظه است، «صدیقه» را «راستگو»، «بسیار راستگو» یا «راستی پیشه» ترجمه کرده‌اند. این ترجمه دلالت بر آن دارد که این گروه، معانی دیگر را برای «صدیقه» نپذیرفته‌اند. ضمن اینکه به نظر می‌رسد، مبنای ترجمه «صدیقه» به سه معنای یادشده، ظاهراً توجه به اصل ماده «صدق» در منابع لغت باشد.

برخی مانند الهی قمشه‌ای، بروجردی و امین علاوه بر توجه به معنای «راستگویی»، «باایمان بودن مریم» را نیز مد نظر قرار داده‌اند؛ بدین قرار، این دسته از مترجمان، معنای واژه مورد بحث را اعم از معنایی مبتنی بر آرای اهل لغت، دانسته و ظاهراً «تصدیق کننده» بودن حضرت مریم (س) را نیز از بستر بیان ویژگی «باایمان بودن» ایشان، پذیرفته‌اند؛ چه اینکه، لازمه ایمان، تصدیق کردن است. افزون بر آنان، انصاریان (بسیار راستگو و درست کار)، کاویانپور و مشکینی (بسیار راستگو و درست کردار) نیز البته با تعبیری متفاوت، اما ظاهراً به معنایی فراتر از «راستگویی» برای واژه «صدیقه» رسیده‌اند؛ معنایی که می‌تواند به گونه‌ای بازتابنده مفهوم

«تصدیق کنندگی» باشد. حتی می‌توان از معنایی که گرمارودی (بسیار راست‌کردار) و نیز صلواتی (درستکار) ارائه نموده‌اند، مفهوم «تصدیق‌کننده» بودن را برداشت نمود؛ چه‌اینکه به استناد فقره‌های فراوانی از آیات قرآن کریم، «ایمان» و «عمل صالح» - که گزاره‌هایی چون راست‌کرداری، درست‌کرداری و درست‌کاری را دربرمی‌گیرد - در کنار هم قرار گرفته (نک: بقره/۲۵، آل عمران/۵۷، نساء/۱۷۳، مائده/۹۳ و...) که این امر، حکایت از تلازم این دو مقوله باهم دارد. از سوی دیگر و بنابر آنچه پیشتر آمد، لازمه اصلی ایمان، «تصدیق کردن» است؛ ازاین‌رو، ظاهراً ویژگی تصدیق‌گری حضرت مریم (س) نسبت به الوهیت پروردگار و نبوت فرزندش آن اندازه مورد توجه این دسته از مترجمان قرار گرفته که گرچه به‌صورت مستقیم به این امر اشاره نکرده‌اند، اما با کاربرست گزاره‌هایی چون راست‌کرداری، درست‌کرداری و درست‌کاری، تلاش کرده‌اند، همین ترجمه را برای واژه «صدیقه»، انعکاس دهند.

ضمن اینکه، مبنای برخی از ترجمه‌ها مانند ترجمه دهلوی هم مشخص نیست؛ او واژه «صدیقه» را به «ولیه» ترجمه کرده‌است؛ در مقام توضیح این ترجمه، می‌توان گفت: باتوجه به معانی فراوان واژه «ولی» در کتاب‌های لغت، به نظر می‌رسد، دهلوی از این واژه، معنای «سرپرست» را اراده کرده باشد که شاید از این بستر، در پی اثبات باتقوایی و پارسایی حضرت مریم (س) باشد؛ چه‌اینکه، اصولاً سرپرست می‌بایست، پارسا باشد؛ به‌ویژه کسی که سرپرستی شخصیتی همچون حضرت عیسی (ع) را که پیامبر خداست، عهده‌دار می‌گردد. بدین قرار و در صورت احراز صحت این استدلال برای پذیرش ترجمه اخیر، می‌توان آن را در شمار ترجمه‌هایی چون راست‌کردار، درست‌کردار، درستکار و... دانست؛ اما وجه دومی که می‌توان در مقام توجیه، برای به‌کارگیری این ترجمه از واژه «صدیقه» یاد کرد، تأکید بر بشر بودن حضرت مریم (س) است که این وجه، از سوی علامه طباطبایی هم مطرح شده. (نک: طباطبایی، ۱۳۹۰ ق: ۷۳/۶). توضیح اینکه، با عنایت به شیوه خاص تولد حضرت عیسی (ع) (نک: آل عمران/۵۹) که به استناد آیات قرآن، مادرش بدون تماس با هیچ مردی، باردار گردید (نک: مریم/۲۰)، شاید این شائبه در ذهن آدمی به وجود آید که این بانو اصولاً از جنسی متفاوت از «انسان» آفریده شده (نک: فخر رازی، ۱۴۲۰ ق: ۵۲۴/۲۱)؛ ازاین‌رو، شاید در باور دهلوی، خداوند در پی آن بوده که بر «انسان» بودن حضرت مریم (س)، تأکید نماید؛ لذا او را «صدیقه» یعنی «ولیه» توصیف کرده‌است.

اما در میان مترجمان نیز، کسانی هستند که در مقام ترجمه واژه «صدیقه»، ظاهراً به سیاق آیات و نیز آرای مفسران هم توجه نموده و این واژه را به «تصدیق‌کننده» ترجمه کرده‌اند؛ هرچند، در ارائه ترجمه این دسته نیز

رویه یکسانی وجود ندارد؛ از این رو، واژه مورد بحث، در ترجمه «فارسی»، به صرف «تصدیق کننده» ترجمه شده که این معنا عیناً در بیان پاره‌ای مفسران هم دیده می‌شود. (نک: فراء، ۱۹۸۰ م: ۳۱۸/۱؛ فیض کاشانی، ۱۴۱۵ ق: ۷۳/۲؛ مغنیه، ۱۴۲۴ ق: ۱۰۵/۳ و...)، اما سراج، به «تصدیق کننده آیات خدا» و صفوی به «تصدیق کننده همه آیات خدا» ترجمه کرده‌اند که بنابر مطالب یادشده در بخش تفسیری این نوشتار، پاره‌ای مفسران هم چنین دیدگاهی را باور کرده‌اند. (نک: طبرسی، ۱۳۷۲ ش: ۳۵۵/۳؛ طبرسی، ۱۴۱۲ ق: ۳۴۵/۱).

نوبری نیز واژه «صدیقه» را به «تصدیق کننده خدای تعالی و ایمان آورنده به پیغمبران» ترجمه نموده که از همه ترجمه‌های پیشین کامل‌تر به نظر می‌رسد؛ چه اینکه، هم به مقام تصدیق خداوند توجه کرده و هم مقام ایمان به پیامبران الهی را تأکید نموده است؛ به دیگر سخن، گرچه معنایی چون بسیار راستگو، راستگو و راستی پیشه، بیشترین طرفداران را در میان مترجمان دارد، اما چنانچه سیاق آیات قبل و بعد از آیه مورد بحث، آرای تفسیری مفسران در باب واژه «صدیقه»، مطالب ارائه شده در دیدگاه مختار مربوط به بخش تفسیری نوشتار حاضر و به ویژه آرای لغت شناسان - که عموماً میان واژه «صدق» و «صدیقه» تفاوت قائل شده‌اند (نک: خلیل بن احمد، ابن درید، ابن فارس، ابن منظور، جوهری، حسینی زبیدی و... ذیل ماده «صدق») - مورد توجه قرار گیرد، این حقیقت دریافت خواهد شد که ترجمه‌هایی از این دست، به انضمام ترجمه‌هایی چون درست کار، راست کردار، درست کردار، در نوع خویش می‌توانند بازگوکننده و بازتابنده معنای «تصدیق کننده» باشند؛ چه اینکه «ایمان» در حقیقت، برپایه «تصدیق» محقق شده و بدین قرار، اهل ایمان می‌بایست از نشانه‌هایی چون راست گویی و درست کاری نیز برخوردار باشند تا ایمانشان به «فعلیت» برسد. به علاوه، این ترجمه، در بیان تفسیری برخی مفسران هم یاد شده است. (نک: ابن کثیر، ۱۴۱۹ ق: ۱۴۳/۳؛ فضل الله، ۱۴۱۹ ق: ۲۸۷/۸).

باتوجه به مطالب پیش گفته، نگارنده معتقد است، گرچه واژه «صدیقه» از سوی مترجمان، به ترجمه‌های گوناگونی ارائه شده است، اما ظاهراً ترجمه نوبری از همه کامل‌تر بوده و بر این اساس، ترجمه پیشنهادی آیه چنین خواهد شد:

مسیح فرزند مریم، جز فرستاده (خدا) نبود؛ پیش از وی نیز، فرستادگان دیگری بودند. مادرش، تصدیق کننده خداوند تعالی و ایمان آورنده به پیغمبران بود؛ هر دو، غذا می‌خوردند؛ (با این حال، چگونه ادعای الوهیت مسیح و پرستش مریم را دارید؟) بنگر چگونه نشانه را برای آنان آشکار می‌سازیم؛ سپس بنگر چگونه از حق بازگردانده می‌شوند؛

جدول شماره ۲: ترجمه‌های انگلیسی

معنا	نام مترجم
truthful woman زن راستگو	شاکر
Truthful woman زن راستگو	صفارزاده
truthful woman زن راستگو	سرور
truthful one راستگو	قرایی
always very truthful همیشه خیلی راستگو	محمد و سمیرا
saintly woman زن پارسا	پیکتال
a woman of truth یک زن حقیقی	یوسف علی
a just woman یک زن عادل	آربری
trustworthy قابل اعتماد	مسلمانان مرقی

Sincere	ایروینگ
مخلص - بی‌ریا	

۲-۲. تحلیل ترجمه‌های انگلیسی

گفتنی است، در چیدمان ترجمه‌های انگلیسی نیز، به مانند ترجمه‌های فارسی، ابتدا فراوانی طرفداران یک ترجمه (=راستگو بودن) مد نظر قرار گرفته؛ سپس به ترجمه‌هایی اشاره شده، که ناظر به ترجمه نزدیک به مفهوم تفسیری مرجح می‌باشند (=زن پارسا، یک زن حقیقی و یک زن عادل)؛ سرانجام و در خاتمه جدول هم، آرایبی آمده که از مفهوم تفسیری مرجح، دورتر هستند (مخلص-بی‌ریا، قابل اعتماد).

توضیح اینکه، در ترجمه‌های انگلیسی نیز شمار قابل توجهی از مترجمان (شاکر، صفارزاده، قرایی، سرور، محمد و سمیرا) واژه «صدیقه» را براساس معنای لغوی ریشه «صدق»، به «راستگو» یا «زن راستگو» و «همیشه خیلی راستگو» ترجمه کرده‌اند. به‌طوری‌که پیش‌تر ثابت شد، این معنا در منابع تفسیری کهن یعنی تفاسیر قرون دوم و سوم وجود ندارد؛ چراکه، مفسران این دو قرن، یا اصلاً به تفسیر واژه «صدیقه» نپرداخته (نک: ابو عبیده، عبدالرزاق صنعانی، ابن قتیبه و... ذیل مائده/۷۵) و یا در مقام تفسیر، میان این ساختار و معنای تفسیری ریشه آن (=صدق و راستی) تفاوت قائل گردیده‌اند. دقتی که از سوی صاحبان منابع لغت اولیه نیز در این خصوص به عمل آمده‌است. (نک: فراهیدی، ۱۴۰۹ق: ۵۶/۵).

بر خلاف چهار تن از مترجمان فارسی که معنای «تصدیق‌کننده» را چه به‌صورت تنها و چه با ضمایمش به عنوان یکی از معانی مهم «صدیقه» شمار کرده‌اند، هیچ‌کدام از مترجمان انگلیسی، واژه‌ای که دقیقاً به معنای «تصدیق‌کننده» باشد، برای آن نیاورده‌اند؛ اما شاید بتوان با توجه به ترجمه آربری (یک زن عادل)، «تصدیق» را نه معادل «عدالت» و «انصاف»، بلکه از جمله پیامدهای آن تلقی نمود.

ترجمه پیکتال (=زن پارسا) هم گرچه ناصواب نیست، اما چندان دقیق هم به نظر نمی‌رسد؛ چه‌اینکه، این معنا از سوی برخی مفسران (نک: فخررازی، ۱۴۲۰ق: ۴۰۹/۱۲؛ آلوسی، ۱۴۱۵ق: ۳۷۳/۳) هم یاد شده که ظاهراً بنابر سرگذشت حضرت مریم (س) و نحوه ویژه بارداری ایشان، این معنا برای واژه «صدیقه» ارائه شده تا از این

رهگذر، پاکدامنی این بانو ثابت گردد؛ درحالی که سیاق این دسته از آیات، اثبات این ویژگی ایشان نیست؛ بلکه محور مفهومی در سیاق این آیات، اثبات یگانگی خداوند و عدم الوهیت عیسی (ع) و مادرش می باشد.

به نظر می رسد، ترجمه یوسف علی (=یک زن حقیقی) هم خوانش دیگری از پارسایی و تقوای حضرت مریم (س) باشد؛ چه اینکه، عالی ترین مفهومی که عبارت «یک زن حقیقی» می تواند بازتاباند، ویژگی پاکدامنی می باشد که بنابر مطالب پیش گفته، سیاق این دسته از آیات، با چنین برداشتی سازگاری ندارد.

بدین قرار، هیچ یک از ترجمه های انگلیسی نتوانسته اند، به صورت دقیق، معنای واژه «صدیقه» در آیه مورد بحث را بازتابانند.

ترجمه «مادرش یک زن قابل اعتماد بود» از مسلمانان مترقی، و نیز ترجمه شگفت انگیزتر، که از سوی ابروینگ ارائه شده (=مخلص-بی ریا) ترجمه هایی هستند، که هیچ مفسر و مترجمی به آن اشاره نداشته است؛ شاید تنها توجیهی که برای کاربست این ترجمه ها بتوان ارائه نمود، این باشد که ترجمه واژه «صدیقه» به «قابل اعتماد و مخلص»، تحت تاثیر معنای لغوی ریشه «صدق» حاصل شده است، نه شکل مشتق آن؛ که در این صورت نیز، در میان تفاسیر و ترجمه های ارائه شده، مقام و منزلتی حتی پایین تر از معنای «راستی و راست گویی» را برای حضرت مریم (س) قائل می شود؛ چه اینکه، مخلص و قابل اعتماد بودن، الزاماً به معنای راست گو و راستی پیشه بودن نیست. به دیگر سخن، امکان دارد که آدمی، مخلص و قابل اعتماد باشد، اما صفت راستی و راست گویی در وی نهادینه نشده باشد.

از این رو، برابر آنچه پیش تر گفته و اثبات شد، ترجمه فارسی ارائه شده از سوی نوبری که عبارت از «تصدیق به خدای تعالی و ایمان به پیغمبران» می باشد، مناسب ترین ترجمه برای «صدیقه» در آیه مورد بحث به نظر می رسد.

نتیجه گیری

بررسی و واکاوی تکامدها، از جمله مدل های پژوهشی نوین در عرصه قرآن پژوهی شمار می شود. واژه «صدیقه» یکی از همین دسته واژگان است که از میان کل آیات قرآن، تنها در آیه ۷۵ سوره مائده کاربست دارد. از این رو، در بیان مفسران، به طور کلی، چهار معنا برای این واژه ارائه شده که عبارت است از: تصدیق کننده؛ تصدیق کننده مؤمن؛ صادق (=راست گو)؛ پارسا و باتقوا. هرچند در این میان، مفسرانی نیز معنای آن را روشن دانسته و از تفسیر این واژه گذر نموده اند. از این گذشته، عدم وحدت نظر مفسران درباره این واژه، تشتت آرای مترجمان

فارسی و انگلیسی در ارائه معادل صحیحی از آن را سبب شده و اختلاف ترجمه‌های قرآنی را دامن زده است. درحالی‌که درنگ در آرای لغت‌شناسان، حکایت از آن دارد که اتفاقاً آنان، میان معنای لغوی واژه «صدیقه» و معنای اصل «صدق» تفاوت قائل هستند. به‌هرروی، پس از واکاوی دقیق واژه موردبحث و به‌ویژه باتوجه به اصل سیاق، معنای تفسیریِ مرجح برای واژه «صدیقه»، «تصدیق‌کننده مؤمن» پیشنهاد می‌گردد.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارد.

منابع

- قرآن کریم، ترجمه آیتی، عبدالمحمد. (۱۳۷۴ ش). تهران: سروش.
- قرآن کریم، ترجمه ارفع، کاظم. (۱۳۸۵ ش). تهران: فیض کاشانی.
- قرآن کریم، ترجمه الهی قمشه‌ای، مهدی. (۱۳۹۹ ش). قم: آوای ماندگار.
- قرآن کریم، ترجمه انصاریان، حسین. (۱۳۹۳). تهران: سازمان دار القرآن کریم، نشر تلاوت.
- قرآن کریم، ترجمه برزی، اصغر. (۱۳۸۲ ش). تهران: بنیاد قرآن.
- قرآن کریم، ترجمه بروجردی، محمدابراهیم. (۱۳۶۶). تهران: کتابخانه صدر.
- قرآن کریم، ترجمه پورجوادی، کاظم. (۱۳۷۵ ش). تهران: بنیاد دائرة المعارف اسلامی.
- قرآن کریم، ترجمه قرآن قرن دهم، مترجم ناشناس. (۱۳۸۳ ش). تصحیح علی رواقی، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- قرآن کریم، ترجمه حجتی، مهدی. (۱۳۸۴ ش). گلی از بوستان خدا (ترجمه قرآن). قم: بخشایش.
- قرآن کریم، ترجمه دهلوی، شاه ولی الله احمد بن عبدالرحیم. (۱۳۹۴ ش). تهران: احسان.
- قرآن کریم، ترجمه رضایی اصفهانی، محمدعلی و همکاران. (۱۳۸۳ ش). قم: موسسه تحقیقاتی فرهنگی دارالذکر.

- قرآن کریم، ترجمه رهنما، زین العابدین. (۱۳۵۴ ش). تهران: سازمان اوقاف.
- قرآن کریم، ترجمه سراج، رضا. (۱۳۹۰ ق). تهران: سازمان چاپ دانشگاه.
- قرآن کریم، ترجمه صفارزاده، طاهره. (۱۳۹۴ ش). ترجمه فارسی و انگلیسی قرآن، قم: اسوه.
- قرآن کریم، ترجمه صفوی، سید محمدرضا. (۱۳۸۸ ش). ترجمه قرآن بر اساس المیزان، قم: دفتر نشر معارف.
- قرآن کریم، ترجمه صلواتی، محمود. (۱۳۸۷ ش). تهران: مبارک.
- قرآن کریم، ترجمه طاهری قزوینی، علی اکبر. (۱۳۸۰ ش). تهران: انتشارات قلم.
- قرآن کریم، ترجمه فارسی، جلال الدین. (۱۳۶۹ ش). تهران: انجام کتاب.
- قرآن کریم، ترجمه فولادوند، محمدمهدی. (۱۳۷۶ ش). تهران: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
- قرآن کریم، ترجمه کاویان پور، احمد. (۱۳۷۸ ش). قم: انتشارات اقبال.
- قرآن کریم، ترجمه مرکز فرهنگ و معارف قرآن. (۱۳۸۵ ش). قم: بوستان کتاب (انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم).
- قرآن کریم، ترجمه مشکینی، علی. (۱۳۸۱ ش). قم: انتشارات الهادی.
- قرآن کریم، ترجمه مصباح زاده، عباس. (۱۳۸۰ ش). تهران: بدرقه جاویدان.
- قرآن کریم، ترجمه معزی، محمد کاظم. (۱۳۷۲ ش). قم: اسوه، سازمان اوقاف و امور خیریه.
- قرآن کریم، ترجمه مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۳ ش). قم: دار القرآن الکریم (دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی).
- قرآن کریم، ترجمه موسوی گرمارودی، سید علی. (۱۳۸۴ ش). تهران: قدیانی.
۱. ابن سلیمان، مقاتل. (۱۴۲۳ ق). تفسیر مقاتل بن سلیمان، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
  ۲. ابن عاشور، محمد طاهر. (۱۴۲۰ ق). التحریر و التنویر، بیروت: موسسه التاریخ العربی.
  ۳. ابن فارس، احمد. (۱۴۰۴ ق). معجم مقاییس اللغة، بیروت: مکتب الإعلام الإسلامی.

۴. ابن قتیبه، عبدالله بن مسلم. (۱۴۱۱ ق). تفسیر غریب القرآن، بیروت: دار و مکتبه الهلال.
۵. ابن کثیر، اسماعیل بن عمر. (۱۴۱۹ ق). تفسیر القرآن العظیم (ابن کثیر)، بیروت: دار الکتب العلمیه، منشورات محمد علی بیضون.
۶. ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴ ق). لسان العرب، بیروت: دار الفکر للطباعة و النشر و التوزیع - دار صادر.
۷. ابوحیان، محمد بن یوسف. (۱۴۲۰ ق). البحر المحيط فی التفسیر، بیروت: دار الفکر.
۸. ابو عبیده، معمر بن مثنی. (۱۳۸۱ ق). مجاز القرآن، قاهره، مکتبه الخانجی.
۹. بیضاوی، عبد الله بن عمر. (۱۴۱۸ ق). انوار التنزیل و اسرار التأویل، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۱۰. جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۴۰۷ ق). الصحاح تاج اللغة و صحاح العربیه، بیروت: دار العلم للملایین.
۱۱. حسینی زبیدی، محمد مرتضی. (۱۴۱۴ ق). تاج العروس من جواهر القاموس، بیروت: دار الفکر.
۱۲. زمخشری، محمود بن عمر. (۱۴۰۷ ق). الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل و عیون الأقاویل فی وجوه التأویل، بیروت: دار الکتب العربی.
۱۳. سمرقندی، نصر بن محمد. (۱۴۱۶ ق). تفسیر السمرقندی المسمی بحر العلوم، بیروت: دار الفکر.
۱۴. صفی علی شاه، حسن. (۱۳۷۸ ش). تفسیر صفی، تهران: منوچهری.
۱۵. صنعانی، عبدالرزاق بن همام. (۱۴۱۱ ق). تفسیر القرآن العزیز المسمی تفسیر عبدالرزاق، بیروت: دار المعرفه.
۱۶. طباطبائی، سید محمد حسین. (۱۳۷۴ ش). المیزان فی تفسیر القرآن، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۱۷. طبرانی، سلیمان بن احمد. (۲۰۰۸ م). التفسیر الکبیر: تفسیر القرآن العظیم (الطبرانی)، اربد: دار الکتب الثقافی.

۱۸. طبری، محمد بن جریر. (۱۴۱۲ ق). *جامع البیان فی تفسیر القرآن*، بیروت: دار المعرفه.
۱۹. فخررازی، محمد بن عمر. (۱۴۲۰ ق). *تفسیر مفاتیح الغیب*، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۲۰. فرآء، یحیی بن زیاد. (۱۹۸۰ م). *معانی القرآن*، قاهره: الهيئه المصريه العامه للكتاب.
۲۱. فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۰۹ ق). *کتاب العین*، قم: نشر هجرت.
۲۲. فضل الله، سید محمدحسین. (۱۴۱۹ ق). *من وحی القرآن*، بیروت: دار الملائک.
۲۳. قرطبی، محمد بن احمد. (۱۳۶۴ ش). *الجامع لأحكام القرآن*، تهران: ناصر خسرو.
۲۴. قمی، علی بن ابراهیم. (۱۳۶۳ ش). *تفسیر القمی*، قم: دار الکتاب.
۲۵. مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۱ ش). *تفسیر نمونه*، تهران: دار الکتب الاسلامیه.

